

Erkin iqtisodiy zonalarni tashkil etish imkoniyatlari va rivojlantirish yo'nalishlarining horijiy mamlakatlar tajribasi

Habibjonov Usmonjon Sherzodjon o'g'li

Xalqaro Nordik universiteti

magistranti

habibjonovusmonjon9@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada horijiy mamlakatlarda erkin iqtisodiy zonalarni samarali tashkil etish, ularning faoliyat yuritishi, bugungi kungacha amalga oshirilgan faoliyat natijalari hamda boshqa davlatlar uchun namuna bo'la oladigan muhim jihatlar tahlil qilingan. Ushbu mavzuga oid bir qator horijiy mamlakatlar, xususan Xitoy, AQSH va Janubiy Koreya mamlakatlarining erkin iqtisodiy zonalari o'rganildi. Tahlil natijasida shuni ko'rishimiz mumkinki, mamlakatlarda tashkil etilgan erkin iqtisodiy zonalarning faoliyati davlat iqtisodiyotida muhim o'rin egallashini, xususan davlat yalpi milliy va yalpi ichki maxsulotini o'sishida, ishsizlik darajasini pasaytirishga va tashqi investitsion oqimlarni samarali tashkil etishni tahlil qilingan. Tadqiqotda asosan mamlakatining erkin iqtisodiy zonalarning so'nggi 5 yillik statistikasidan foydalanib, statistik prognozlashtirish va qiyosiy-solishtirma tahlil tadqiqot metodlaridan faol foydalanildi. Va yakunda mazkur maqolada xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Xitoy, AQSH, Janubiy Koreya, erkin iqtisodiy zonalar, iqtisodiyot, ishlab chiqarish, yalpi ichki maxsulot, ishsizlik, iqtisodiy o'sish, EIZ.

Kirish

Erkin iqtisodiy zonalar (EIZ) dunyoning turli mamlakatlarida iqtisodiy o'sish va rivojlanishning muhim omili shakllandi. Maxsus me'yoriy-huquqiy va turli iqtisodiy-moliyaviy imtiyozlar bilan ajralib turadigan mazkur zonalar xorijiy sarmoyalarni jalb etish, eksportni rag'batlantirish va innovatsiyalarni rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Qo'shma Shtatlar, Xitoy va Janubiy Koreya muvaffaqiyatli EIZlarni tashkil etgan davlatlar qatoriga kiradi, ularning har biri o'ziga xos xususiyatlarga va rivojlanishga yondashuvlariga ega.

Amerika Qo'shma Shtatlar turli sanoat va tarmoqlarga xizmat ko'rsatadigan turli xil erkin iqtisodiy zonalariga ega. Silikon vodiysidagi texnologik markazlardan tortib, Texasdagi ishlab chiqarish markazlarigacha, AQSh innovatsiyalar va tadbirkorlikni rag'batlantirish uchun EIZlardan foydalangan. Bu zonalar soliq imtiyozlari, tartibga solinadigan iqtisodiy munosabatlar va zamonaviy infratuzilmalardan foydalanish imkoniyatini taqdim etib, mahalliy va xorijiy investorlarni jalb qilmoqda.

Xitoyning erkin iqtisodiy zonalar bo'yicha tajribasi 1970-yillarning oxiriga borib taqaladi, o'shanda Deng Syaopin maxsus iqtisodiy zonalar tashkil etish orqali iqtisodiy islohotlarni boshlagan. Ushbu zonalar, jumladan, Shenchjen va Shanxay Xitoyni xorijiy investitsiyalar va texnologiyalar transferi uchun asosiy o'rin egallaydi. Bugungi kunda Xitoy ilg'or ishlab chiqarish, texnologiyalarni rivojlantirish va barqaror amaliyotga e'tibor qaratgan holda EIZlar tarmog'ini kengaytirishda davom etmoqda.

Janubiy Koreyaning erkin iqtisodiy zonalarini eksportga yo'naltirilgan yondashuvi va global savdo yo'llari chorrahasida joylashgan strategik joylashuvi bilan mashhur. Elektron va avtomobilsozlik kabi yuqori texnologiyali tarmoqlarga katta e'tibor berilgan Janubiy Koreyaning EIZlari mamlakat eksportga asoslangan o'sish strategiyasining asosiy omillariga aylandi. Ushbu zonalar xalqaro miqyosda kengaymoqchi bo'lgan korxonalar uchun zamonaviy infratuzilma, malakali ishchi kuchi va logistika afzalliklarini taklif etadi.

Amerika Qo'shma Shtatlari, Xitoy va Janubiy Koreyaning erkin iqtisodiy zonalarida rivojlanish imkoniyatlari va yo'nalishlarini o'rganish orqali ushbu tadqiqot ushbu davlatlar o'rtasidagi hamkorlikning ilg'or tajribalari, muammolari va imkoniyatlarini aniqlashga qaratilgan. Normativ-huquqiy bazalarni, investitsiyalarni rag'batlantirishni, infratuzilmani rivojlantirishni va sanoatning asosiy yo'nalishlarini qiyosiy tahlil qilish orqali kelajakdagi o'sish uchun siyosiy qarorlar va strategik rejalashtirish haqida ma'lumot berish uchun qimmatli tushunchalarga ega bo'lish mumkin.

Metodologiya

Xorijiy mamlakatlarda erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini samarali tashkil haqidagi tadqiqotimizning metodologiyasida biz bir nechta tadqiqot metodlaridan, xususan qiyosiy va solishtirma tahlil hamda induksiya-deduksiya tadqiqot metodlaridan faol foydalanildi. Ushbu turdagi tadqiqot: tadqiqotning asosiy gipotezasini aniqlash, taqqoslash uchun eng optimal, hozirda eng dolzarb mamlakatni tanlash, statistik ma'lumotlarni to'plash, shuningdek to'plangan ma'lumotlarni tahlil qilish kabi bosqichlarni o'z ichiga oladi.

Xususan, erkin iqtisodiy zonalarini samarali tashkil qilishmimg horijiy mamlakatlar tajribasi mavzusini yoritishda qo'llanilgan solishtirma tahlil va induksiya-deduksiya tadqiqot metodlaridan foydalanishdan asosiy maqsadimiz, erkin iqtisodiy zonalarini tashkil etish to'g'risida umumiy tushuncha olish, tadqiqotning qat'iyligi va aniqligini ta'minlash, ma'lumotlar asosida aniq kuzatuvlar (induksiya) dan umumiy tamoyillarni xulosa qilish, yoki umumiy tamoyillar(deduksiya) dan aniq xulosalar chiqarish orqali statistik ma'lumotlarni tahlil qilish va xulosalar chiqarishdan iboratdir.

Tahlil va natijalar

Ushbu bo'limda horijiy mamlakatlar, xususan AQSH, Janubiy Koreya va Xitoy mamlakatlarida tashkil etilgan erkin iqtisodiy zonalarining tahlilini amalga oshiramiz.

Amerika Qo'shma Shtatlaridagi erkin iqtisodiy zonalar (EIZ) mamlakat ichidagi belgilangan hududlar bo'lib, ular o'z chegaralarida faoliyat yuritayotgan korxonalariga turli imtiyozlar va imtiyozlar beradi. Bu zonalar iqtisodiy o'sishga ko'maklashish, xorijiy sarmoyalarni jalb qilish, ish o'rinlari yaratish va xalqaro savdoni rivojlantirish maqsadida tashkil etilgan. Qo'shma Shtatlarda EIZning tashkil etilishi ularning samaradorligini oshirish va ko'zlangan maqsadlarga erishish uchun juda muhimdir.

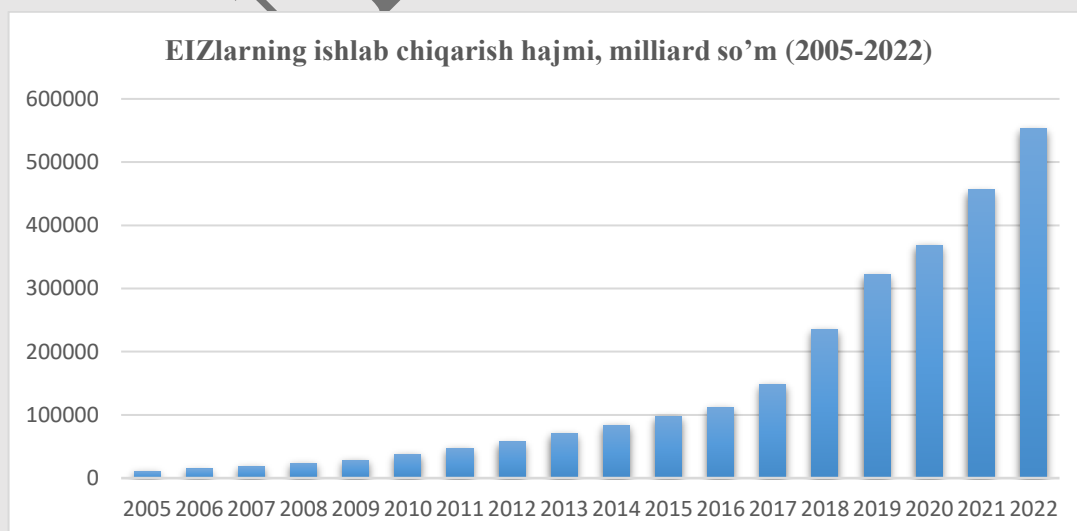
AQShda EIZni samarali tashkil etishning asosiy xususiyatlari:

— *Strategik joylashuvi*: EIZning strategik joylashuvi uning muvaffaqiyatida asosiy masala hisoblanadi. Transport markazlari, portlar va yirik shaharlarga yaqinlik foydalanish imkoniyatini va ulanishni yaxshilashi mumkin, bu esa o'z faoliyatini yo'lga qo'yimoqchi bo'lgan korxonalar uchun uni yanada jozibador qiladi.

— *Infratuzilmani rivojlantirish*: yo'llar, kommunal xizmatlar, telekommunikatsiyalar va sanoat parklari kabi tegishli infratuzilma EIZ doirasidagi korxonalar uchun muhim ahamiyatga ega. Yaxshi rivojlangan infratuzilma operatsion xarajatlarni kamaytirishi va samaradorlikni oshirishi mumkin.

— *Investitsiyalarni rag'batlantirish*: soliq imtiyozlari, bojdan ozod qilish, subsidiyalar va grantlar kabi jozibador investitsiya imtiyozlarini taklif qilish mahalliy va xorijiy kompaniyalarni EIZ doirasida faoliyat yuritishga undashi mumkin.

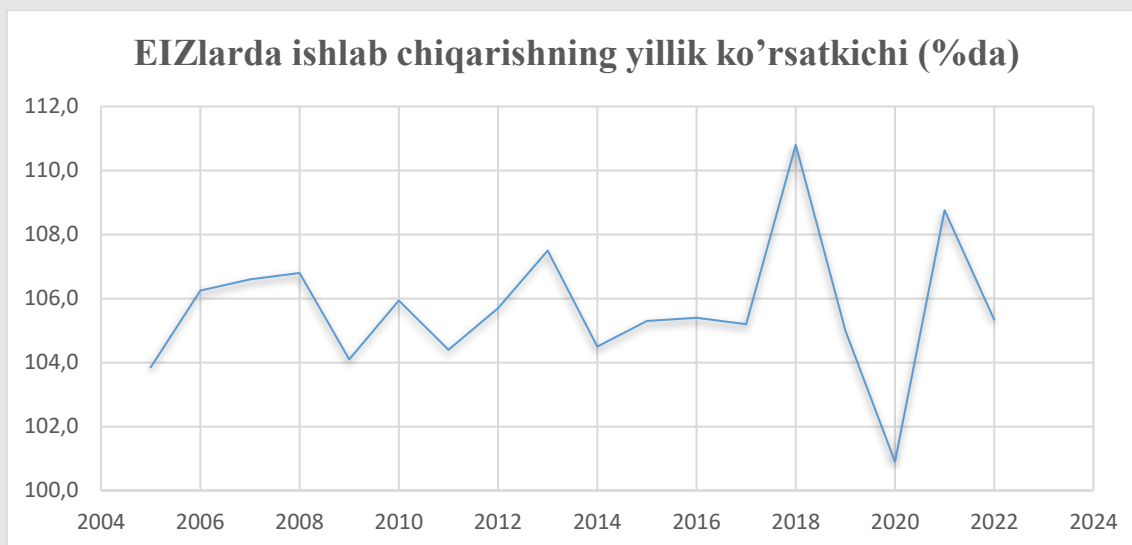
— *Malakali ishchi kuchidan foydalanish*: EIZ doirasida faoliyat yuritayotgan korxonalar uchun malakali ishchi kuchiga ega bo'lish juda muhim. Ta'lim muassasalari va o'quv dasturlari bilan hamkorlik malakali xodimlarni barqaror ta'minlashga yordam beradi.

1-rasm. EIZlarning ishlab chiqarish hajmi, million dollar (2005-2022)¹

¹Sinenko, O., & Mayburov, I. (2017). Comparative analysis of the effectiveness of special economic zones and their influence on the development of territories. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(1), 115-122.

Ushbu grafikda Amerika Qo'shma Shtatlari hududida 2005 va 2022 yillar mobaynida sanoat sohasida jami ishlab chiqarilgan maxsulot va xizmatlar hajmi ko'rsatilingan. Berilgan ma'lumotlardan shuni ko'rishimiz mumkinki, sanoat sohasida eng yo'qori ishlab chiqarish hajmi 2022 yilga to'g'ri kelib jami 5853265,1 million dollarni tashkil qilib, eng past ko'rsatkich 114028,6 million dollarni tashkil qilishini ko'rishimiz mumkin. Shuningdek, so'nggi o'n yillik davrda sanoat ishlab chiqarish hajmi o'rtacha 2424866,8 million dollarni tashkil qildi.

2-rasm. EIZlarda ishlab chiqarishning yillik ko'rsatkichi, (%da)²

Ushbu grafikda AQSH hududida 2005 va 2022 yillar mobaynida EIZlarda jami ishlab chiqarilgan maxsulot va xizmatlarning o'sish tendensiyasi ko'rsatib o'tilgan. Yo'qorida berib o'tilgan ma'lumotlardan shuni ko'rishimiz mumkinki, sanoat sohasida ishlab chiqarishning eng yuqori tendensiyasi 2018 yilga to'g'ri kelib, ushbu ko'rsatkich 110,8% ni tashkil qilib, eng past ko'rsatkich esa 2020 yilda 100,9% ni tashkil etadi. Shuningdek tahlil natijasida 2005 yildan 2022 yilgacha sanoat sohasida ishlab chiqarish hajmi yillik o'rtacha 105,7%ni tashkil qilishini ko'rishimiz mumkin.

Janubiy Koreya mamlakatida EIZni samarali tashkil etishning asosiy xususiyatlari:³

Janubiy Koreya xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish maqsadida bir qancha erkin iqtisodiy zonalar (EIZ) tashkil etdi.

²Tiefenbrun, S. (2013). US foreign trade zones, tax-free trade zones of the world, and their impact on the US economy. *J. Int'l Bus. & L.*, 12, 149.

³ Park, B. G. (2005). Spatially selective liberalization and graduated sovereignty: Politics of neo-liberalism and "special economic zones" in South Korea. *Political Geography*, 24(7), 850-873.

Ushbu zonalar biznesni rivojlantirish va innovatsiyalarni rag'batlantirishda ularning samaradorligiga hissa qo'shadigan o'ziga xos xususiyatlarga ega. Janubiy Koreyada EIZlarni samarali tashkil etishning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

— *Strategik joylashuvi:* Janubiy Koreyadagi EIZlar strategik jihatdan Incheon, Gyeonggi, Sharqiy qirg'oq, Chungbuk va Kvanju kabi muhim hududlarda joylashgan. Bu joylar aeroportlar va portlar kabi yirik transport markazlariga yaqin bo'lib, samarali logistika va global bozorlar bilan aloqani osonlashtiradi.

— *Infratuzilmani rivojlantirish:* EIZlar doirasida infratuzilmani rivojlantirish ular samaradorligining ortishida eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Janubiy Koreya zamonaviy inshootlar, jumladan, aeroportlar, portlar, sanoat parklari, tadqiqot markazlari va hududlarda faoliyat yurituvchi korxonalarni qo'llab-quvvatlash uchun xizmat ko'rsatish sohasini rivojlanishiga katta sarmoya kiritdi.

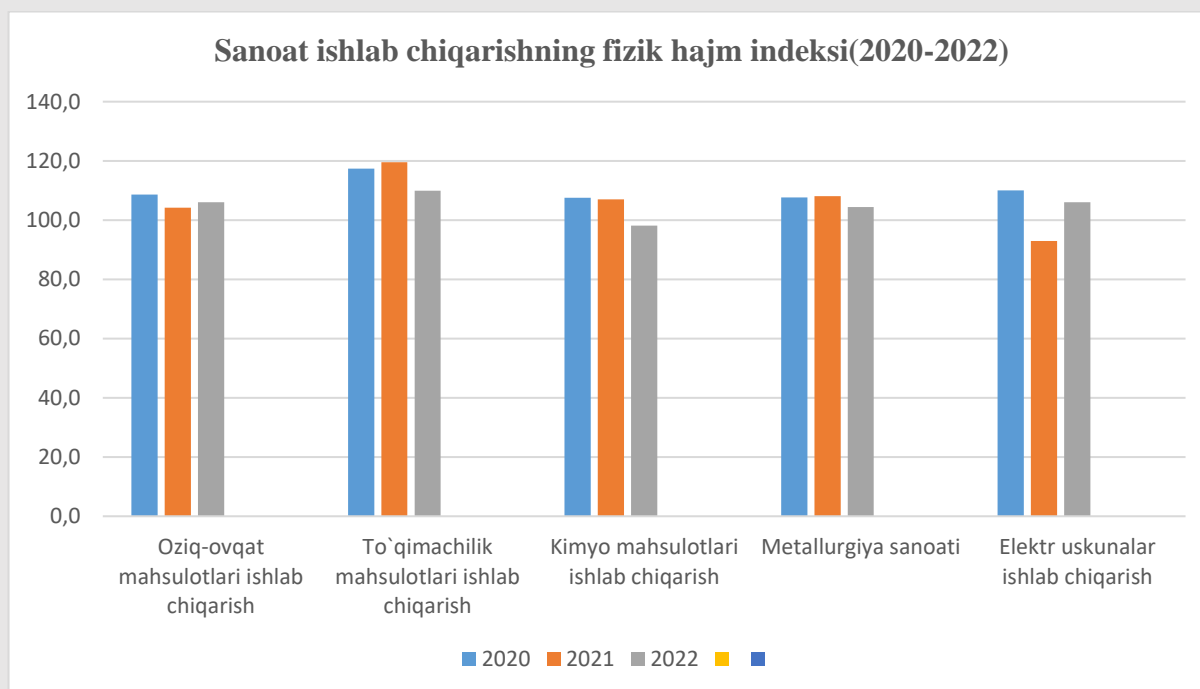
— *Kompaniyalar uchun imtiyozlar:* EIZlar doirasida faoliyat yurituvchi kompaniyalar soliq imtiyozlari, pasaytirilgan tariflar, moliyaviy qo'llab-quvvatlash, ma'muriy qo'llab-quvvatlash xizmatlari va malakali ishchi kuchlaridan foydalanish kabi turli imtiyozlardan foydalanadilar. Ushbu imtiyozlar mahalliy va xorijiy kompaniyalarni hududlarda o'z ishtirokini o'rnatishga jalb qiladi.

— *Innovatsion ekotizim:* Janubiy Koreyaning EIZlar korxonalar, tadqiqot institutlari, universitetlar va davlat idoralari o'rtasidagi hamkorlikni rag'batlantirish orqali innovatsion ekotizimni rivojlantiradi. Ushbu hamkorlik muhiti innovatsiyalar va raqobatbardoshlikni oshirish uchun texnologiyalarni rivojlantirish, tadqiqot hamkorliklari va bilim almashishni rag'batlantiradi.

— *Hukumat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi:* Janubiy Koreya hukumati siyosat bo'yicha yo'l-yo'riq ko'rsatish, infratuzilma loyihalarini moliyalashtirish, xalqaro hamkorlikni rag'batlantirish, savdo kelishuvlariga ko'maklashish va me'yoriy hujjatlarga rioya etilishini ta'minlash orqali EIZlarning rivojlanishi va muvaffaqiyatini qo'llab-quvvatlashda muhim o'rin egallaydi.

Umuman olganda, Janubiy Koreyada EIZlarning samarali tashkil etilishi strategik rejalashtirish, sanoatni ixtisoslashtirish, mustahkam infratuzilmani

rivojlantirish, biznes uchun qulay reglamentlar, kompaniyalarning o'sishini rag'batlantirish va hukumat tashabbuslari bilan qo'llab-quvvatlanadigan barqaror asosda hamkorlik qilish orqali innovatsiyalarni rag'batlantirish bilan tavsiflanadi.

3-rasm. Iqtisodiy faoliyat turi bo'yicha sanoat ishlab chiqarishning fizik hajm indeksi (2020-2022)⁴

Yillar	2018	2019	2020	2021	2022
Oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish	98,5	110,9	108,6	104,2	106,0
To`qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish	107,4	105,3	117,4	119,5	109,9
Kimyo mahsulotlari ishlab chiqarish	97,2	102,3	107,6	107,0	98,1
Metallurgiya sanoati	102,2	106,7	107,7	108,1	104,4
Elektr uskunalari ishlab chiqarish	139,9	107,5	110,1	93,0	106,0

Xitoy mamlakatida EIZni samarali tashkil etishning asosiy xususiyatlari:

Xitoyda maxsus iqtisodiy zonalar (SEZ) xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish uchun juda muhimdir. EIZlarni samarali tashkil etish va boshqarish uchun bir nechta asosiy omillari mavjud:

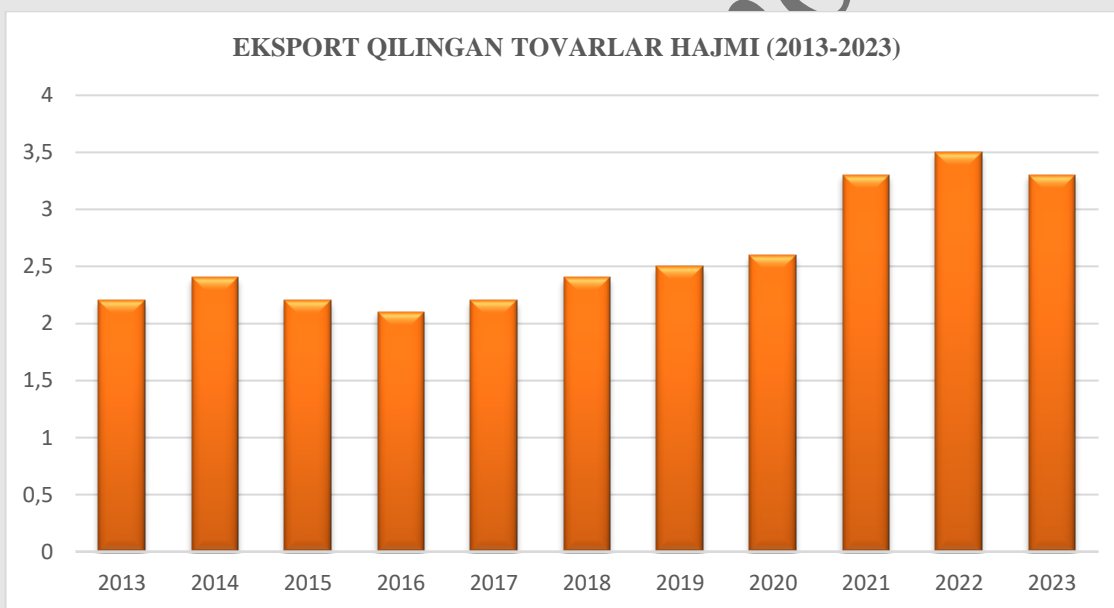
— *Noyob xususiyatlar:* Xitoydagi maxsus iqtisodiy zonalar jug'rofiy jihatdan chegaralangan va jismoniy jihatdan himoyalangan hududlar bo'lib, ularda faoliyat yuritadigan korxonalar uchun alohida qoidalar va imtiyozlar mavjud. Bu

⁴Park, B. G. (2005). Spatially selective liberalization and graduated sovereignty: Politics of neo-liberalism and "special economic zones" in South Korea. *Political Geography*, 24(7), 850-873.

zonalarda xalqaro operatsiyalar, soliq imtiyozlari va ixtisoslashtirilgan infratuzilma uchun alohida bojxona hududi mavjud.

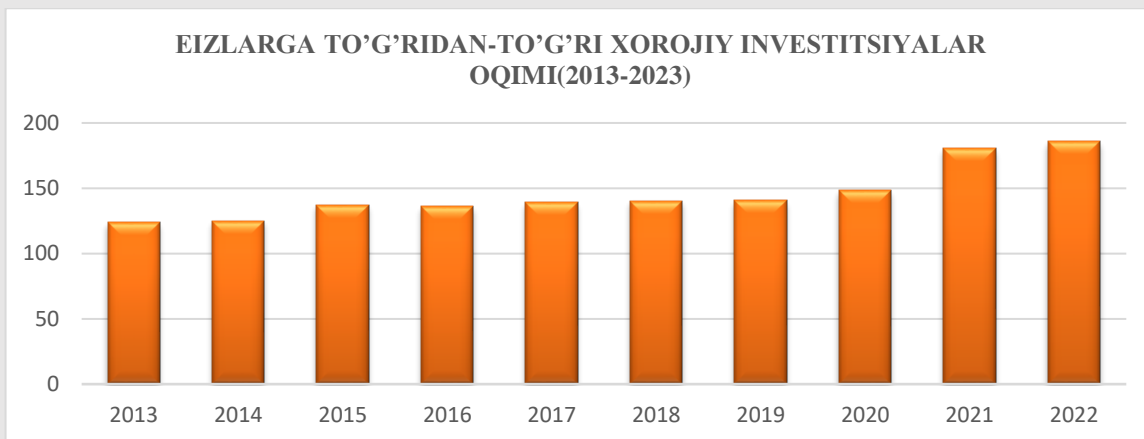
— *EIZlarning xilma-xilligi:* Xitoyda turli sohalar va maqsadlarga javob beradigan har xil turdagi EIZlar mavjud. Jumladan, yuqori texnologiyali sanoatni rivojlantirish zonalari, erkin savdo zonalari va eksportni qayta ishlash zonalari. Har bir tur yuqori texnologiyali mahsulotlarni ishlab chiqish, tashqi savdoni osonlashtirish va eksportni qayta ishlash kabi muayyan iqtisodiy faoliyatga qaratilgan.

— *Strategik maqsadlar:* Xitoydagi EIZlar tashqi savdo va investitsiyalarni jalb qilish uchun sinov maydonchasi bo'lib xizmat qiladi. Ular iqtisodiyotni rivojlantirish, texnologik innovatsiyalar va eksportga yo'naltirilgan sanoatni rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

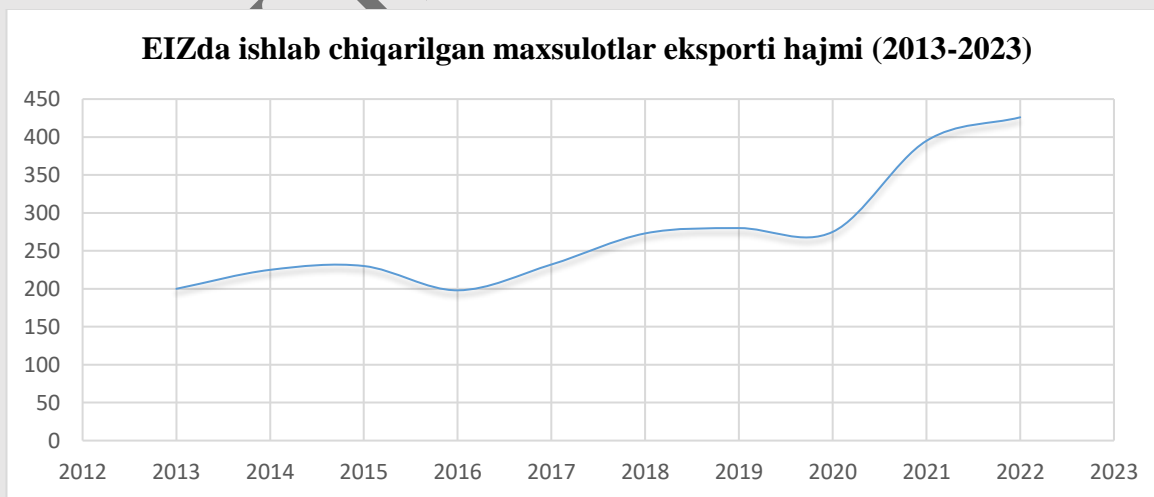
rasm-1. 2013 yildan 2023 yilgacha Shanhay erkin iqtisodiy zonasida tovarlar eksporti qiymati (mld, dollar)

Yo'qorida berib o'tilgan diagrammadan shuni ko'rishimiz mumkinki, Xitoy mamlakati hududidagi eng yirik erkin iqtisodiy zona hisoblangan Shanhay iqtisodiy zonasining so'nggi 10 yillik tovar eksport qiymati ko'rsatilingan. Berilgan ma'lumotlarga ko'ra, so'ngi o'n yillikda maxsulot eksporti bo'yicha eng past ko'rsatkich 2016 yilda 2,106 milliard dollarni, eng yo'qori ko'rsatkich 3,506 milliard dollarni tashkil qilib, 2016 yildan 2023 yillar oralig'ida o'rtacha 2,601 milliard dollarni tashkil qilishini ko'rishimiz mumkin.

2-rasm: 2013 yildan 2022 yilgacha Xitoyning erkin iqtisodiy zonalariga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning yillik oqimi (milliard AQSh dollarida)⁵

Yo'qorida berib o'tilgan diagrammadan shuni ko'rishimiz mumkinki, Xitoy mamlakatining hududida joylashgan erkin iqtisodiy zonalarga kiritilgan xorijiy to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar hajmi berib o'tilgan. Unga ko'ra, 2013 yildan 2022 yil oralig'ida erkin iqtisodiy zonalarga kiritilgan o'rtacha investitsiyalar hajmi 145,5 milliard dollarni, eng past ko'rsatkich 2013 yilda 123,5 milliard dollar va eng yo'qori ko'rsatkich 2022 yilda 185,9 milliard dollarni tashkil qilishini ko'rishimiz mumkin. Ushbu investitsiyalarni 5-8%i ishlab chiqarish sohasiga, 4%i logistika sohasiga yo'naltirilganligini ko'rishimiz mumkin.

3-rasm: 2013-2022 yillar oralig'idagi EIZda amalga oshirilgan tovar va xizmatlarning eksport hajmi⁶ (milliard AQSH dollar)

⁵ "The Role of China's Pilot Free Trade Zones in Promoting Institutional Innovation, Industrial Transformation and South-South Cooperation", Journal: United Nations conference on trade and development, Geneva, may 2023. ISBN: 978-92-1-358616-7.

⁶ "The Role of China's Pilot Free Trade Zones in Promoting Institutional Innovation, Industrial Transformation and South-South Cooperation", Journal: United Nations conference on trade and development, Geneva, may 2023. ISBN: 978-92-1-358616-7.

Qo'yidagi 3-grafikda berib o'tilgan statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, 2013 yildan 2023 yillar oralig'ida Xitoydagi EIZlari tomonidan ishlab chiqarilgan tovar va xizmatlar eksportining umumiy hajmi berib o'tilgan. Unga ko'ra, so'nggi 10 yil ichida Xitoy EIZlari o'rtacha 273,4 milliard dollarlik maxsulot eksportini amalga oshirgan. Mos ravishda huddi shu vaqt oralig'ida eng past ko'rsatkich 2016 yilda 198 milliard dollar, eng yo'qori ko'rsatkich esa 426 milliard dollarni tashkil qildi.

Xulosa va takliflar

Xulosa qilib aytish mumkinki, AQSH, Xitoy, Janubiy Koreya mamlakatlarida erkin iqtisodiy zonalarning rivojlanish imkoniyatlari va yo'nalishlariga ularning o'ziga xos iqtisodiy modellari, siyosati, global savdo aloqalari ta'sir ko'rsatadi. Qo'shma Shtatlar Xitoy bilan savdo tarangligi va intellektual mulkni o'g'irlash va adolatsiz savdo amaliyoti bilan bog'liq xavotirlar bilan tavsiflangan murakkab munosabatlarga ega. Xitoyning davlat tomonidan boshqariladigan iqtisodiyoti qiyinchiliklar bilan birga o'sish va innovatsiyalar uchun imkoniyatlarni ham taqdim etadi. Janubiy Koreya esa urushdan vayron bo'lgan davlatdan AQSh bilan mustahkam aloqalarga ega bo'lgan global iqtisodiy kuchga aylandi, ikki tomonlama savdo va sarmoyaning faolligi tufayli Janubiy Koreya global iqtisodiy forumlarda asosiy hamkorga aylandi.

Har bir davlatning erkin iqtisodiy zonalarga munosabati uning aniq iqtisodiy maqsadlari, normativ-huquqiy bazalari va xalqaro savdo shartnomalariga bog'liq bo'ladi. AQSh o'z iqtisodiyotida innovatsiyalar va raqobatbardoshlikni rag'batlantirish bilan birga Xitoy bilan savdo nomutanosibligini bartaraf etishga e'tibor qaratishi mumkin. Xitoy davlat nazoratini bozorga asoslangan islohotlar bilan muvozanatlashtirgan holda jahon iqtisodiyotiga yanada integratsiyalashuvi uchun erkin iqtisodiy zonalardan foydalanishi mumkin. Janubiy Koreya erkin iqtisodiy zonalardan xorijiy sarmoyalarni jalb qilish, eksportni rivojlantirish va texnologik taraqqiyotni rivojlantirish uchun foydalanishi mumkin.

Umuman olganda, ushbu mamlakatlarda erkin iqtisodiy zonalarning rivojlanishi ularning ichki ustuvorliklari, xalqaro majburiyatlari va jahon bozorida raqobatbardoshlikni saqlab qolish harakatlari bilan belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Sinenko, O., & Mayburov, I. (2017). Comparative analysis of the effectiveness of special economic zones and their influence on the development of territories. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(1), 115-122.
2. Tiefenbrun, S. (2013). US foreign trade zones, tax-free trade zones of the world, and their impact on the US economy. *J. Int'l Bus. & L.*, 12, 149.
3. Park, B. G. (2005). Spatially selective liberalization and graduated sovereignty: Politics of neo-liberalism and "special economic zones" in South Korea. *Political Geography*, 24(7), 850-873.
4. Park, B. G. (2005). Spatially selective liberalization and graduated sovereignty: Politics of neo-liberalism and "special economic zones" in South Korea. *Political Geography*, 24(7), 850-873.
5. "The Role of China's Pilot Free Trade Zones in Promoting Institutional Innovation, Industrial Transformation and South-South Cooperation", Journal: United Nations conference on trade and development, Geneva, may 2023. ISBN: 978-92-1-358616-7.
6. "The Role of China's Pilot Free Trade Zones in Promoting Institutional Innovation, Industrial Transformation and South-South Cooperation", Journal: United Nations conference on trade and development, Geneva, may 2023. ISBN: 978-92-1-358616-7.

U.Habibjonov